International Indexed & Refereed Research Journal, ISSN-2250-2599; Vol- I, * ISSUE- 2 Nov-2012

'k/k i=& bfrgkl

fpiG.kdj nlRkjrhy dkxni=kru vkyu áeph Hkfedk o dk;k

* ik- Mk- vfuy ekf.kdjko cI k.k

* Z.B. Patil College, Dhule

प्रास्ताविक :

ॲलन ह्यूम १८८२ व १८८३ या वर्षात राष्ट्रीय चळवळीच्या एकीकरणाच्या प्रयत्नात होते. ही चळवळ राष्ट्रव्यापी बनविण्याकरिता ॲलन ह्यूम यांनी भारतातील महत्वाच्या संघटना तसेच व्यक्तींना पत्राद्वारे याबाबतीत माहिती पुरविली. १ मार्च १८८३ मध्ये कलकत्ता विद्यापीठाच्या पदवीधरांना उद्देशून एक खरमरीत पत्र लिहिले. त्यात राष्ट्रीय पातळीवर बांधावयाच्या संघटनेची रूपरेषा स्पष्टपणे मांडली होती. त्यांनी या प्रकल्पाचे नाव लिंकिंग-इन असे ठेवले. या प्रकल्पाद्वारे पुढील काळात राष्ट्रीय पातळीवर कार्य करण्याचे त्यांनी ठरविले होते.

लिकिंग-इन या प्रकल्पाविषयी ॲलन ह्यूम यांनी पुण्यातील सार्वजनिक सभेचे मुख्यचिटणीस सीताराम चिपळूणकर यांना अनेक पत्र पाठविले. पण त्यांना एकही पत्र मिळाले नाही. म्हणून दिनांक १६/११/१८८४ रोजी ॲलन ह्यूम यांनी शिमल्याहून याविषयी दिलगिरी व्यक्त करणारे तसेच या प्रकल्पाच्या प्रगतीविषयीचे पत्र पाठविले. त्यात ते लिहितात मला खेद आहे की, लिकिंग-इन बद्दलचे माझे एकही पत्र तुम्हाला मिळाले नाही, ही कल्पना फार विचारातून निर्माण झाली होती. जरी मी याबद्दल अनेकांशी बोललो असलो तरी तुमची सभा भारतात प्रमुख असल्याने तुम्हाला पहिल्यांदा लिहीत आहे. सध्या सर्व मुद्दे परत लिहिण्याची वेळ नाही, तरी यामुळे काही एक फरक पडणार नाही. कारण पुढच्या महिन्यात आपण भेटत आहोतच.

ॲलन ह्यूम यांचे लॉर्ड डफरिन विषयीचे मत :

ॲलन ह्यूम यांनी लिकिंग-इन हा प्रकल्प हाती घेतला होता. ही बाब अतिशय गोपनीय होती. म्हणून त्यांनी याबाबतीचा प्रचार गोपनीय पत्राद्वारे सुरु केला होता. ज्या महत्वपूर्ण व्यक्तींना याबाबत माहिती ॲलन ह्यूम यांनी दिली होती. त्यात लॉर्ड रिपन यांचाही समावेश होता. कारण ते भारताच्या बाबतीत उदारमतवादी होते. लॉर्ड रिपन नंतर लॉर्ड डफरिन हा भारताचा व्हाईसरॉय झाला. याबाबत ॲलन ह्यूम यांना जास्तीची माहिती नव्हती, पण लॉर्ड डफरिनची विचारसरणी ही उदारमतवादी नक्कीच नव्हती. ॲलन ह्यूम यांना लॉर्ड डफरिनच्या विचारसरणीबाबत शंका होती. म्हणून ते दिनांक १६/११/१८८४ च्या सदर पत्रा सीताराम चिपळुणकरांना लिहितात, मी तुम्हाला अत्यंत गोपनीयतेत सांगू इच्छितो की लॉर्ड रिपन यांनी मी मुंबईला जाऊन त्यांना भेटायचा मुद्दा गंभीरतेने घेतलेला आहे. जरी तो लॉर्ड डफरिन यांना चांगला ओळखत असेल आणि त्यांच्या पत्रावर रिपन यांचा विश्वास असेल तरी लॉर्ड रिपनशी चर्चा होईपर्यंत लॉर्ड डफरिनवर विश्वास ठेवता येऊ शकत नाही. ते लॉर्ड रिपनशी कलकत्त्यास भेटणार असून नंतर मला मुंबईत कळवणार आहे.१

ॲलन ह्यूम यांनी लिंकिंग इन प्रकल्पाच्या प्रचारार्थ केलेला दौरा :

लिंकिंग इन हा प्रकल्प राष्ट्रीय पातळीवरील होता. म्हणून याबाबतीत सर ॲलन ह्यूम यांनी पत्रव्यवहार केला. त्यानूसार दिनांक १६/११/१८८४ च्या पत्रात पुण्याच्या सीताराम हरी चिपळूणकरांना ते लिहितात, मी एक खाजगी दौरा करून मुंबईतील प्रमुख व्यक्तींशी भेट घेऊन त्यांच्याशी सध्याच्या परिस्थितीवर चर्चा करू इच्छितो, नंतर पुण्याला तुमची भेट घेईन, त्यानंतर मद्रास, कलकत्ता, पाटना, बनारस, आग्रा, अलहाबाद, अमृतसर, लाहोर आणि शक्यतो लखनौ तसेच इतर जागी जाऊन लिंकिंग-इन या तत्वाबद्दल प्रयत्न करणार आहे.

अशाप्रकारे दौऱ्याचे नियोजन त्यांनी पत्राद्वारे दिनांक १६/११/१८८४ मध्ये चिपळूणकरांना कळविले आणि त्याच महिन्यात प्रचार दौऱ्यास आरंभ केला. भारतीयांना १८८५ पर्यंत राष्ट्रीय पातळीवरचे व्यासपीठ निर्माण करून देण्यासाठी पंचावन्न वर्षाचे तरूण ॲलन ह्यूम साहेब प्रचार दौऱ्याला बाहेर पडले.२ अशाप्रकारे अथक प्रयत्नातून ॲलन ह्यूम यांनी या प्रकल्पाची सुरुवात केली.

भारताचे हित जपणारे ॲलन ह्यूम

ॲलन ह्यूम यांच्या कार्यपद्धतीवर प्रकाश टाकताना विल्यम वेडरबर्न त्यांच्या चरित्रात लिहितात की, एखादे ध्येय गाठण्यासाठी ॲलन ह्यूम प्रथम त्याची सुसूत्रपणे मांडणी करीत आणि मग स्वत:मध्ये असलेली क्षमता, अमर्याद चिकाटी, सहनशक्ती आणि प्रत्यक्षात असलेले सविस्तर तपशील तयार करण्यासाठी अतोनात श्रम घेत असत. याशिवाय यशस्वी होण्यासाठी लागणारे खास व्यक्तिमत्व त्यांच्याकडे असल्याने त्यांच्यात आपल्याला खऱ्या आर्य पुरुषाचे दर्शन होते.३ याप्रकारे ॲलन ह्यूम यांच्या व्यक्तिमत्वाविषयी विल्यम वेडरबर्न यांनी लिहिले आहे.

ॲलन ह्यूम आणि ब्रिटिश :

ॲलन ह्यूम निवृत्तीनंतरही इंग्लंडमध्ये न जाता भारतातच शिमला या ठिकाणी राहत असतांना भारतीय राष्ट्रीय सभेच्या स्थापनेत त्यांनी पुढाकार घेतला. यासाठी भारतातील प्रमुख पुढाऱ्यांशी त्यांनी गोपनीय पत्रव्यवहार केला. या सर्व गोष्टींमुळे भारतातील काही ब्रिटिश लोक ॲलन ह्यूम यांना संशयीत नजरेने पाहू लागले. तसेच लॉर्ड रिपनसारखा उदारमतवादी गव्हर्नर जनरल जास्तीत जास्त त्यांच्या संपर्कात रहात होता. म्हणून साम्राज्यवादी विचारसरणीच्या भारतीय ब्रिटिशांचे ॲलन ह्यूम यांच्याबद्दल मत वाईट होऊ लागले.

राष्ट्रीयसभा स्थापन होण्यापूर्वीची परिस्थिती :

१८५७ चे बंड यशस्वी झाले व त्याचबरोबर ईस्टइंडिया कंपनीही अस्तंगत झाली, व ब्रिटिश पार्लमेंटचे राज्य आले. राणीचा जाहीरनामा प्रसिद्ध झाल्यामुळे देशात शांततेचे व विश्वासाचे वातावरण निर्माण झाले. परकीय राजसत्तेबद्दलचा असंतोष काही लोकांच्या अंतःकरणात धुमसत होता, पण ते अगदी असहाय झाले होते. १८५७ प्रमाणे ज्याच्या निशाणाखाली जमता येईल अशी एकही राजघराण्यातील व्यक्ती शिल्लक राहिली नाही. त्यात पुढे १८७८-८० मध्ये लॉर्ड लिटनच्या कारकिर्दीत मुद्रण स्वातंत्र्य व विश्वविद्यालयाचे स्वातंत्र्य इत्यादी हक्क काढून घेण्यात आले. या जोडीला पोलिसांच्या दडपशाहीची रशियन पद्धती नोकरशाहीने अंमलात आणली. यामुळे लिटनच्या कारकिर्दीत क्रांतीकरीता बंड उपस्थित होण्याचा प्रसंग अगदी जवळ येऊन ठेपला होता, अशावेळी मिस्टर ॲलन ह्यूम यांना यामध्ये पडण्याची स्फूर्ती मिळाली. असे सर विलियम वेडरबर्न यांनी म्हटले आहे. हिंदुस्थानातील अनेक धर्मगुरु व त्यांचे शिष्य आपणास पत्रव्यवहार करून हिंदुस्थानातील अनेक जिल्हयातून बंडाची उठावणी करण्याच्या तयारीत आहे. अशा प्रकारच्या पुराव्यांची सात पुस्तके मिस्टर ॲलन ह्यूम यांना मिळाली होती.

मि. ॲलन ह्यूम यांनी हे सर्व जाणूनच देशातील असंतोषाला विधायक वळण लावण्याकरिता काँग्रेसची योजना केली. त्यासाठी भारतात एक राष्ट्रीय संमेलन भरविण्याचे ठरविले. व १ मार्च १८८३ रोजी हदय हेलावणारे एक पत्र कलकत्ता विद्यापीठातील पदवीधरांना पाठविले. **४**

अशाप्रकारे ठिकठिकाणच्या लोकांशी त्यांनी प्रथम पत्रव्यवहार केला आणि नोंव्हेंबर १८८४ पासून एप्रिल १८८५ पर्यंत ठिकठिकाणी हिंदी पुढाऱ्यांच्या गाठीभेटी घेतल्या. सार्वजनिक सभा ही त्याकाळात प्रमुख संघटना होती. म्हणून त्या सभेचे मुख्य चिटणीस सीताराम हरी चिपळूणकर यांना ॲलन ह्यूम यांनी राष्ट्रीय सभा स्थापन करण्याच्या बाबतीत पत्रे पाठविली. यालाच चिपळूणकर यांनी दिलेले प्रतिउत्तर म्हणजे पुण्यात १८८५ च्या डिसेंबर अखेर हिंदी राष्ट्रीय सभेचे पहिले अधिवेशन भरविण्याची जबाबदारी सार्वजनिक सभेच्या वतीने त्यांनी स्वतःने स्वीकारली.**५**

आपल्या पाच, सहा महिन्याच्या दौऱ्यात मुंबई, पुणे, मद्रास येथील पुढाऱ्यांचा अनुकूल प्रतिसाद लक्षात घेऊन ॲलन ह्यूम साहेब यांनी १८८५ मध्ये रिपनच्या जागी आलेला नवा गव्हर्नर जनरल लॉर्ड डफरीनला भेटले. आणि वर्षअखेरीस पुण्यात राष्ट्रीय सभा भरविण्याचा आपला व मित्रांचा विचार असल्याचे त्यांनी लॉर्ड डफरिनला सांगितले. अशाप्रकारे राष्ट्रीय सभा स्थापन करण्यासाठी मि. ॲलन ह्यूम यांनी खूप प्रयत्न केल्याचे आपणास दिसते. हे कार्य करीत असतांनाच त्यांना आणखी एक कष्टमय कार्याची जबाबदारी स्वीकारावी लागली. आणि ती म्हणजे तयार झालेल्या संघटनेच्या कार्यालयीन कामकाजावर देखरेख ठेवणे त्यासाठी एका प्रमुख व्यक्तीची नेमणूक करणे, वेगवेगळ्या गावात ज्या समित्या आहेत त्यांना जाऊन भेटणे, संघटनेच्या बाबतीतील तपशील याची माहिती ठेवणे, प्रत्येक गावाच्या कमिटीकडून आलेले तपशील गोळा करणे व तो तपशील सर्वांना कळविणे. अशाप्रकारे या कार्याचे स्वरूप होते.

भारतीय राष्ट्रीय सभेच्या पहिल्या अधिवेशनाची जय्यत तयारी चालू असतांना पुणे शहरात काही लोक पटकीच्या साथीने मृत्युमुखी पडले, म्हणून अधिवेशनाची बैठक तातडीने पुणे या ठिकाणी न भरविता मुंबईस भरविण्याचे ठरले. यातच सर ॲलन ह्यूम यांचा या सभेला अनुपस्थितीचा निरोप विल्यम वेडरबर्न यांना मिळाला. पण पुण्यातील ज्येष्ठ मंडळींवर अधिवेशनाच्या बैठकीचा कार्यभार सोपवून ते निश्चिंत झाले.

म्हणून त्यांनी सदर आशयाचे पत्र मुंबई येथून दिनांक १५/१२/१८८५ रोजी सीतारामपंत चिपळुणकरांना लिहीले. त्यात ते लिहितात, मला सांगावयास खेद वाटतो की, मि. ह्यूम यांच्याकडून निरोप आलेला आहे की, त्यांची पत्नी अतिशय आजारी असल्यामुळे मि. ह्यूम हे कबूल केलेल्या १७ तारखेला या ठिकाणी येऊ शकत नाही. त्यांच्या अनुपस्थितीची बाब ही चिंताजनकच आहे, पण मि. रानडे, नुलकर आणि तुम्ही स्वतः व सहकारी त्यांची उणीव भासू देणर नाही, ते केव्हा पोहोचतील याची साधारण तारीखही त्यांनी दिलेली नाही.

पत्रातील या मजकुरावरून सार्वजनिक सभेचे महत्त्व लक्षात येते, कारण राष्ट्रीय सभेच्या पहिल्या अधिवेशनाअगोरच पुण्यातील पटकीच्या साथीने निर्माण केलेला गोंधळ त्यात राष्ट्रीय सभेचे संस्थापक ॲलन ह्यूम हे पत्नीच्या आजारपणामुळे येऊ शकणर नव्हते आणि नंतर त्यांची पोहोचण्यची तारीखसुद्धा निश्चित नव्हती. या सर्व गोंधळाची विल्यम वेडरबर्न यांना चिंता वाटू लागी. म्हणून त्यांनी विश्वासाृने सार्वजनिक सभेचे मुख्य चिटणीस सीताराम चिपळूणकर, रानडे व नुलकर यांना पत्राद्वारे सूचित केले की, राष्ट्रीय सभेच्या अधिवेशनात तुम्ही कुठल्याही प्रकारची उणीव भासू देऊ नका, त्यासाठी प्रयत्न करण्यास सांगितले. कारण यापूर्वीच अधिवेशनाची सर्व जबाबदारी सार्वजनिक सभेवर होती, सभेच्या व्यवस्थापनेची संपूर्ण माहिती पुणेकरांना होती. पण ऐनवेळी स्थळांमध्ये बदल झाला, म्हणून मुंबई मधील व्यवस्थापनेची जबाबदारीसुद्धा यजमानांबरोबर सार्वजनिक सभेने घ्यावी, अशी सूचना विल्यम वेडरबर्न यांनी पत्रात केलेली आपणास दिसते.**६**

संदर्भ ग्रंथ

१. दि. १६/११/१८८४ चे ***प्रकाशित पत्र.***

२. सहस्त्रबुद्धे शिरिष, ***बखर काँग्रेसची,*** राजहंस प्रकाशन, पुणे, १९८५, पृ. १८.

३. वेडरबर्न विल्यम, ***ॲलन ऑक्टोव्हियन ह्यूम,*** १८२९ ते १९१२ टी. उमीन फिशर, लंडन, १९१३, पृ. ४८.

४. पट्टभिसीतारामय्या, ***काँग्रेसचा इतिहास म्हणजेच हिंदी स्वातंत्र्यच्या चळवळीचा इतिहास,*** मुंबई, १९३५, पृ. ३ ते

५. मिसेस बेंझट ॲनी, मंडलिक रा. ना. (संपा), ***स्वराज्य प्राप्त्यर्थ हिंदुस्थानाने केलेल्या प्रयत्नांचा इतिहास,*** मुंबई, १९१६, पृ. ७३.

६. **तत्रैव.**